

O projektu *Europaska jezična kritika online* i najnovijoj publikaciji

*Handbuch Europäische Sprachkritik Online (HESO). Band 4:
Sprachinstitutionen und Sprachkritik.*
Felder, Ekkehard et al. (Hrsg.) Heidelberg: Heidelberg
University Publishing, 2019., 191 str.

Razmišljanja o jeziku, kako stručno-profesionalna jezikoslovna tako i ona laička, vrlo se često bave jezičnom pravilnošću. Odnos prema jezičnoj pravilnosti može biti vrlo različit. Njegov se raspon proteže od nastojanja na jezičnoj pravilnosti (preskriptivizam i purizam) s jedne strane do zagovaranja da se razvoj jezika potpuno prepusti spontanim procesima s druge, a najveći dio jezikoslovnih stručnjaka promatra jezičnu pravilnost i prihvatljivost pojedinih jezičnih realizacija u njihovoj ovisnosti o kontekstu i komunikacijskim situacijama u kojima se ostvaruju.

Važan doprinos znanstvenom promišljanju o jeziku i njegovoj standardizaciji daje projekt *Europaska jezična kritika online* (njem. *Europäische Sprachkritik Online*, kraticom ESO) koji nastoji obuhvatiti i komparativno analizirati praksu evaluativnoga rasuđivanja o jeziku u europskim jezicima te time postaviti temelje za razvoj jedinstvenoga jezičnokritičkoga teorijskog okvira. Projekt su većim dijelom osmislili i vode lingvisti sa Sveučilišta u Heidelbergu te Mannheimu i Mainz, a suradnici dolaze iz brojnih drugih sveučilišnih centara (Vechta, Zagreb, Cambridge, Sheffield, Oxford, Michigan, Kassel, Darmstadt, Greifswald, Trier, Split, Firenca). Na projektu je angažirano i petnaestak stipendista doktoranada jer je izobrazba mladih znanstvenika važan dio toga projekta. Treba posebno pohvaliti što se sve publikacije prevode na svih pet jezika koji su uključeni u projekt (engleski, francuski, hrvatski, njemački i talijanski), čime se potiče i podupire razvoj akademskoga i znanstvenoga diskursa na tim jezicima te razvoj jezikoslovne terminologije.

Hrvatskim je čitateljima pojam *jezična kritika*, inače podrijetlom iz njemačkoga (njem. *Sprachkritik*) i germanističke sociolingvistike, možda neobičan jer nije uvriježen u hrvatskom jezikoslovlju. U opisu projekta *Europaska jezična kritika online* saznajemo kako se jezična kritika ostvaruje i prakticira kroz dijalog o jeziku i njegovoj uporabi. Polazeći od pretpostavke da je jezik pokazatelj individualnih i kolektivnih stavova, ali i kulturnospecifičnoga ponašanja, analiza praktične jezične kritike fokusira se na zajed-

nička obilježja i različitosti europskih praksi. Okosnicu projekta čini razrada europske komparativno-kulturološke perspektive. U sklopu projekta istražuje se jezična kritika na primjeru njemačkoga, engleskoga, francuskoga, talijanskoga i hrvatskoga jezika, a rezultati su javno dostupni na višejezičnoj multimodalnoj internetskoj platformi kojoj se pristupa putem poveznice <http://europsprachkritik.com/hr/home-eso-4/>. U radovima objavljenima na toj platformi zainteresirani čitatelji mogu steći sinkronijsku i dijakronijsku perspektivu na jezičnu kritiku u europskim zemljama. Istraživači na projektu svoje glavne ciljeve artikuliraju u nekoliko točaka: (1) razvoj europske jezične kritike na temelju objedinjavanja jezičnokritičkih istraživanja provedenih u pojedinim zemljama te njihovom prezentacijom na zajedničkoj internetskoj platformi i u priručniku, (2) sistematično preispitivanje znanstvenih i neznanstvenih diskursa s jezičnokritičkim temama u sklopu svih filologija uključenih u projekt, (3) razrada međusobne povezanosti jezika i identiteta na temelju analize jezičnokritičkih diskursa s naglaskom na ključnim terminima, konceptima, protagonistima, ustanovama, tekstovima i izvorima te (4) otvoren pristup rezultatima istraživanja na višejezičnoj multimodalnoj internetskoj platformi. Internetska platforma, osim za diseminaciju rezultata istraživanja, služi i za međusobno umrežavanje stručnjaka, kao i za razmjenu i distribuciju aktualnih podataka i rezultata istraživanja u okviru zajedničkoga projekta. Služi, dakle, kao virtualni istraživački prostor namijenjen suradnji istaknutih znanstvenika i znanstvenica na europskoj razini. Publikacija s mogućnošću citiranja dostupna je *online* i pristup joj je slobodan.

Metodologija projekta polazi od istraživanja u sklopu germanističke jezične kritike iz koje je ekscerpirano ključno jezičnokritičko pojmovlje. Taj popis poslužio je kao ishodišna točka i osnova za pojmovlje u drugim filologijama uključenima u projekt, a prigodom izrade popisa engleskih, talijanskih, francuskih i hrvatskih ključnih pojmova bilo je važno da se oni ne sastavljaju direktnim prevođenjem njemačkih pojmova, već da svaki zasebni popis adekvatno obuhvati jezičnokritički diskurs karakterističan za pojedini jezik, odnosno pojedinu filologiju. Pojmovi su se doslovno prevodili samo u slučajevima kad u pojedinom jeziku nije postojao odgovarajući pojmovni ekvivalent. Kako bi se riješio problem nepotpune podudarnosti pojmova, projektna je skupina ustanovila nadređene poredbene koncepte. S vremenom se popis pojmova proširio zahvaljujući doprinosima iz engleskoga, francuskoga, talijanskoga i hrvatskoga jezika. Na taj su se način nastojali obuhvatiti različiti izrazi u različitim jezicima kako s terminološke tako i sa sadržajne strane.

Ali što je to zapravo europska jezična kritika? Istraživači na projektu jezičnu kritiku definirali su kao praksu evaluativnoga rasuđivanja o jeziku, dakle tekstove u kojima se, eksplicitno ili implicitno, pojedine jezične realizacije klasificiraju kao prikladne ili neprikladne s obzirom na jezične konvencije i norme. Kritika znači opis i potencijalnu procjenu pojava s naglaskom na utvrđivanje kriterija te iznošenje vrijednosnih sudova te se mogu razlikovati negativna kritika (primjedba) i pozitivna kritika (preporuka). U germanističkom se jezikoslovlju od 70-ih godina 20. stoljeća naovamo vode rasprave o tome može li se jezik lingvistički kritizirati te, ako se može, na koji način. Pod pojmom jezične kritike tada se ponajprije mislilo na deskriptivno i kriterijsko opisivanje jezika u društvu. Početkom novog tisućljeća takva se praksa isključivo deskriptivnoga i kriterijskoga opisivanja i raspravljanja o jeziku, koje za svoju glavnu svrhu ima postuliranje određenih norma jezične uporabe, mijenja i proširuje na nove strategije. Konkretno jezične realizacije koje se koriste u društvu identificiraju se te opisuju i komentiraju na metarazini kako iz povijesne, tako i iz suvremene perspektive. Jezikoslovci istodobno nastoje opisati *jezičnu kritiku* koja se već primjenjuje te je i sami primjenjivati vodeći se lingvističkim kriterijem primjerenosti.

U sklopu projekta objavljena je 2019. godine publikacija *Sprachinstitutionen und Sprachkritik*. Riječ je o četvrtome svesku priručnika pod nazivom *Handbuch Europäische Sprachkritik online* (HESO) kojem je moguće pristupiti putem poveznice: <https://heiup.uni-heidelberg.de/journals/index.php/heso/issue/view/2386> To je nastavak triju prethodno objavljenih priručnika: *Jezično normiranje i jezična kritika* (2017), *Standardizacija i jezična kritika* (2018) i *Jezični purizam i jezična kritika* (2018). Priručnik se sastoji od Uvoda koji potpisuju E. Felder, K. Jacob, H. Schwinn, B. Busse, S. Grosse, J. Gvozdanović, H. Lobin i E. Radtke i u kojem se naznačuje sadržaj publikacije – komparativni prikaz rada jezičnih ustanova koje se bave kultiviranjem jezika, a koje djeluju u državama čiji se jezici proučavaju i iz kojih dolaze stručnjaci koji sudjeluju u projektu. Tako se mogu pratiti sličnosti i razlike u načinima jezične regulacije u pojedinim zemljama. Primjerice akademije u Francuskoj i Hrvatskoj državno su organizirane, dok *Accademia della Crusca* u Italiji djeluje samostalno i nije u sprezi s državom. Njemačka i Velika Britanija slične su po tome što nemaju državno tijelo koje bi se bavilo regulacijom njihovih jezika, ali razlike između situacija u tim zemljama tako su velike da tu prestaje svaka sličnost. Primjera ima još cijeli niz i svi oni sačinjavaju jedinstven kaleidoskop europske jezičnokritičke situacije.

U radovima objavljenima u zborniku uspoređuje se jezičnokritička situacija vezana uz engleski, njemački, francuski, talijanski i hrvatski jezik te tako članak *Jezične institucije i jezična kritika u europskoj perspektivi*, objavljen na svim jezicima koje obrađuje, govori ne samo o državnim ustanovama koje su nadležna državna tijela ovlastila za normiranje i standardizaciju nacionalnih jezika nego i o udrugama (jezičnim društvima i kulturnim ustanovama) koje se bave tom djelatnošću samostalno, bez sprege s državnim institucijama. Uspoređuju se jezične akademije u Italiji, Francuskoj i Hrvatskoj. Bez obzira na to imaju li državnu potporu ili nemaju, zajedničko im je to što nastoje pridonijeti kultiviranju jezika. Za razliku od tih zemalja, u Njemačkoj normativni doprinosi nisu povezani s akademijama, već s jezičnim udrugama i društvima koja imaju ograničen normativni autoritet zbog toga što sudjeluju u javnim raspravama o jezičnim pitanjima, ali nemaju presudnu ulogu u kodifikaciji jezika. Ni u Velikoj Britaniji nema regulatornoga tijela te veliku ulogu igraju jezične udruge, a specifičnost britanske situacije je u tome što nacionalna medijska kuća BBC služi kao referentna točka za kodificiranje izgovorne norme.

U slučaju Hrvatske jezična kodifikacija bila je motivirana postavljanjem granica prema van, prema drugim etnicima sa sličnim jezikom, pri čemu su pojedine jezične realizacije igrale identifikacijsku ulogu. Danas je u središtu zanimanja diferencijacija dijatopijskih i dijastratskih varijeteta te pitanja standarda u odnosu na jezik u regionalnim gradskim centrima, dok se u Bosni i Hercegovini vode rasprave o jezičnom razgraničavanju hrvatskoga od drugih štokavskih jezika.

Slijede članci o pojedinim jezicima pa tako u članku *Jezične institucije i jezična kritika u njemačkom jeziku* (K. Jacob, H. Schwinn) čitamo kako, osim *Vijeća za njemački pravopis* (njem. *Rat für deutsche Rechtschreibung*) ne postoji ni jedna druga ustanova koja bi na državnoj razini pratila normiranje i standardizaciju njemačkoga jezika. U članku se predstavljaju različite nedržavne institucije za njemački jezik. Od druge polovice 20. stoljeća do danas etablirao se velik broj različitih interesnih skupina koje se zalažu za kultiviranje jezika. Kao primjer treba spomenuti društva *Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung* (1949.) i *Verein Deutsche Sprache e. V.* (1997.). Dok se *Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung* posvećuje njemačkom jeziku i književnosti na cjelokupnom njemačkom jezičnom području te se prije svega bavi književnim temama, *Verein Deutsche Sprache e. V.* usredotočuje se na pitanja suvremenoga jezika te kao svoj cilj navodi promicanje njemačkoga jezika kao samostalnog jezika kulture pri čemu *de facto* provodi jezični purizam usmjeren protiv stranih riječi. *Gesellschaft für deutsche Sprache* (1947.) afirmirana je ustanova za kultiviranje jezika koja postavlja

za svoj cilj *njegu i istraživanje njemačkog jezika*. Društvo se iz kritičke perspektive bavi razvojem jezika te na temelju znanstvenih istraživanja donosi jezične preporuke pa stoga u suvremenom njemačkom jeziku ima status savjetodavne institucije.

Članak *Jezične institucije i jezična kritika u engleskom jeziku* (B. Busse, R. Moehlig-Falke) govori o standardizaciji engleskoga jezika koja teče od 15. stoljeća uvijek bez političke kontrole. U Velikoj Britaniji nikad nije postojala akademija poput onih u Francuskoj i Italiji, a bilo je pokušaja za njihovo ustanovljavanje 17. i 18. stoljeću. Kodifikacija engleskoga jezika provodila se uspomoć velikog broja utjecajnih akademskih društava. Ta je nepreskriptivistička tradicija prevladavala unatoč sklonosti raznih pojedinaca i društava prema preskriptivizmu. Međutim, u Velikoj Britaniji izražavanje na pravilnom engleskom jeziku ima velik društveni ugled. U 20. stoljeću također su postojale inicijative koje su imale za cilj čišćenje i očuvanje engleskoga jezika, na primjer *Society for Pure English* (1913.) ili *Queen's English Society* (1972.). Riječ je o privatnim inicijativama za skrb o engleskom jeziku i njegovoj normi nastalima na temelju angažmana manjih skupina obrazovanih osoba koje je zanimao engleski jezik kao što su pisci, nastavnici i slično. Međutim, te inicijative nikad nisu dobile potporu vlade niti su imale ikakva izravna utjecaja na ustanovljavanje jezičnih norma. U Engleskoj se ističe rad medijske kuće BBC koja je služila i služi kao referentna točka za pravilan engleski jezik, takozvani *BBC English*, kao i za prihvaćeni izgovor, takozvani *RP* (engl. *received pronunciation*), s tradicionalnim sociolingvističkim parametrima kao što su društveni sloj, regija i obrazovna pozadina govornika. Taj je model podosta izgubio na utjecaju tijekom vremena. Zanimljivo je kako je medijska kuća BBC provodila takozvani *Voices Project* u kojemu su građani iz svih dijelova Kraljevstva bili zamoljeni da dokumentiraju svoj dijalekt ili sociolekt, čime se postiglo povećanje svijesti o koristima koje društvo ima od jezične raznolikosti i koegzistiranja različitih dijalekata i sociolekata te jezične kreativnosti. To je pripomoglo da se umanje negativni stavovi prema nestandardnim jezičnim realizacijama.

Tekst *Jezične institucije i jezična kritika u francuskom jeziku* (J. Funk, P. Chiberet) predstavlja organizacije koje provode jezičnu kritiku u Francuskoj i drugim frankofonim zemljama. Brojnost tih ustanova i organizacija specifičnost je francuske kulture. Godine 1635. utemeljena *Francuska akademija* (fr. *Académie française*) danas surađuje s bojnim državnim i nedržavnim ustanovama koje se bave njegovanjem jezika, a njihov rad se uglavnom odnosi na leksik i na proširenje rječničkoga blaga s jedne strane, kao i na ograničavanje i ograđivanje standardnoga francuskoga od drugih varijeteta i jezika. Uloga medija i interneta kao sredstva širenja jezične kriti-

ke sve je veća, kao i izrada rječnika *Francuske akademije* te *Državnoga terminološkog vijeća*, dakle skupine eksperata koji sastavljaju terminološke rječnike u kojima se nude francuske zamjene engleskim riječima. Rad Akademije i Terminološkog vijeća smatra se vrlo konzervativnim te izaziva prije-pore, ponajviše zbog toga što se protivi razvoju mocijskih parnjaka imeni-ca koje znače profesije, a koje su u francuskome jeziku dosad bile muškoga roda. Najutjecajnija francuska jezičnokritička ustanova zove se *Opće vijeće za francuski jezik i jezike u Francuskoj* (fr. *Délégation générale à la langue française et aux langues de France*, kraticom DGLFLF) i dio je francuskog *Ministarstva kulture i komunikacija*, a svrha mu je voditi francusku jezičnu politiku kako kad je riječ o francuskom jeziku, tako i kad je riječ o drugim jezici-ma koji se govore u Francuskoj. Kao što se vidi iz njezina naziva, podupire jezičnu raznolikost u Francuskoj, barem na simboličnoj razini. Ona svake godine objavljuje izvještaj o uporabi francuskoga jezika u gospodarstvu, društvu i kulturi (fr. *Rapport au Parlement sur l'emploi de la langue française*). Premda u francuskoj jezičnokritičkoj djelatnosti dominiraju državni akteri, postoje mnogobrojne privatne inicijative i organizacije koje se bave jezičnom kritikom i koje surađuju sa spomenutim državnim ustanovama.

Jezične institucije i jezična kritika u talijanskom jeziku (E. Manca, E. Radtke) tekst je koji opisuje najpoznatiju talijansku jezičnu akademiju naziva *Accademia della Crusca* koja igra važnu ulogu u takozvanim jezičnim pitanji-ma, što znači da se brine o njegovanju jezika i suvremenoga jezičnog raz-voja. Izdaje brošuru *La crusca per voi* na svojim internetskim stranicama u kojoj nastoji odgovoriti na jezična pitanja i razriješiti nedoumice u jezičnoj upotrebi. Talijanski jezik upravo prolazi fazu druge standardizacije ko-jom se nastoji standardizirati pisani jezik i postići što jedinstveniji talijan-ski jezik koji talijanski jezični stručnjaci najčešće nazivaju *talijanskim neo-standardom*. *Accademia della Crusca* smatra se mjerodavnom za pitanja stan-dardnoga talijanskoga jezika, dok ostale akademije, primjerice *Accademia dei Lincei*, okuplja znanstvenike iz različitih jezikoslovnih područja. Nje-ga talijanskoga jezika odnosi se jednako na govorni kao i na pisani jezik, a preskriptivizam je u novije vrijeme izgubio na važnosti tako da Akade-mija samo donosi preporuke iz deskriptivne gramatike i leksika. Umjesto tradicionalne opreke točno – netočno donosi preporuke o tome što je prik-ladno u formalnoj, a što u neformalnoj jezičnoj uporabi i govori o povijes-noj pozadini različitih jezičnih realizacija. Akademija se koristi različitim medijima te periodički od 1990. godine objavljuje publikaciju *La Crusca per voi* i različite knjige te je prisutna na internetu na vlastitoj platformi te na društvenim mrežama putem kojih progovara o talijanskom jeziku vrlo ši-rokokoj zainteresiranoj publici. Njezine objave više nemaju puristički karak-

ter, već su više u obliku prikaza povijesnoga razvoja deskriptivne gramatike uz napomene o suvremenoj uporabi u kojoj se vrijednost neke jezične realizacije uvijek dovodi u vezu sa sociolingvističkom prikladnosti. Glavno je njezino nastojanje postići prikladnu jezičnu uporabu u jedinstvenom nacionalnom jeziku koji je razumljiv svima.

Tekst *Jezične institucije i jezična kritika u hrvatskom jeziku* (P. Košutar, L. Miškulin Saletović) navodi kako se na prostoru današnje Hrvatske jezične ustanove javljaju već u 16. stoljeću pod talijanskim utjecajem. Utjecaj države jača u 19. stoljeću kad se osnivaju znanstvene i kulturne ustanove poput *Matice hrvatske* (1842.) te *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (1861.), današnje *Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. U 20. stoljeću pridružuje im se i *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, središnja nacionalna znanstvena ustanova za istraživanje hrvatskoga jezika i općega jezikoslovlja, te *Leksikografski zavod Miroslav Krleža* s glavnom zadaćom sustavnoga izdavanja rječnika i enciklopedija. Utjecaj na jezično normiranje imaju i katedre za standardni hrvatski jezik hrvatskih fakulteta te povremeno i razna tijela poput *Vijeća za normu hrvatskoga jezika* (2005.). Dvadeseto stoljeće obilježile su suprotne tendencije kad je riječ o standardizaciji hrvatskoga jezika: približavanje srpskomu jeziku u jugoslavenskom vremenu te odmicanje od srpskoga jezika nakon stjecanja hrvatske neovisnosti, pa se može govoriti o konvergentnim i divergentnim procesima. U prvom se razdoblju hrvatskomu jeziku negirala posebnost te su do šezdesetih godina 20. stoljeća izraženi brojni pokušaji približavanja hrvatskoga i srpskoga jezika uvjetovani službenom ideologijom komunističke Jugoslavije. Nezadovoljno položajem i statusom hrvatskoga jezika u Jugoslaviji, osamnaest ustanova na čelu s *Maticom hrvatskom* objavilo je 1967. *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga jezika* kojom se tražilo pravo naroda na svoje ime i službeni status jezika. Devedesetih godina 20. stoljeća, kad je hrvatski jezik proglašen službenim u samostalnoj Republici Hrvatskoj, hrvatski se jezik svojim razvojem nastojao odmaknuti od jezične unitarizacije iz jugoslavenskoga doba, najprije u leksičkoj normi, a potom i u pravopisnoj. Leksik je i danas mjesto brojnih rasprava i puristička su nastojanja i dalje živa s tim da su ona danas više usmjerena protiv utjecaja engleskoga, a manje protiv utjecaja srpskoga jezika. Svake se godine provodi i natječaj za najbolju hrvatsku riječ u organizaciji časopisa *Jezik*, a 2019. godine nagrade su dobili prijedlozi *zapozorje* i *oznak* namijenjeni zamjenama engleskih riječi *backstage* i *brand* te riječ *bilješkinja* umjesto sintagme *javna bilježnica*. Ti prijedlozi rijetko kad zažive među govornicima, a nerijetko ih se spominje u negativnom kontekstu, što samo pokazuje da je jezik živ organizam, da su zbog globalizacije strani utjecaji danas intenzivniji nego ikad pri-

je te kako bi jezične institucije više nego ikad u prošlosti trebale uzimati u obzir uporabnu normu.

Sve navedeno samo je mali dio sadržaja koji se mogu pročitati u publikaciji. Hrvatskim čitateljima hrvatska je situacija sigurno poznatija od situacija u drugim državama, a čitati o tome kako su jezična pitanja regulirana u drugim zemljama potiče na uspoređivanje te, posljedično, bolje sagledavanje i razumijevanje normativne i sociolingvističke problematike. Zaključno se može reći da je riječ o temi koja je zanimljiva ne samo stručnjacima nego i laicima jer je normiranje jezika onaj dio jezikoslovne djelatnosti koji se najviše vidi i izvan jezikoslovne struke. Jezičnim je stručnjacima zanimljivo sve povezano s jezicima, a teme o prikladnosti pojedinih jezičnih upotreba u pojedinim situacijama zanimljive su i puno većem krugu te zbog toga ova publikacija ima potencijala naći i puno širu čitateljsku publiku od one uskostručne, jezikoslovne.

Sanda Lucija Udier